

DETTA FÅR INTE GLÖMMAS!

Det är en händelse som ser ut om en tanke att två läkare, båda med rötter i den polska judendomen, denna höst samtidigt ger ut varsin bok, där båda skildrar förintelsen under andra världskriget men också judetrokningarna både långt före detta – och efter!

Salomon Schulman skriver med temat jiddisch och skildrar denna speciella judiska kultur. Jerzy Einhorn berättar om sina öden i ghetton och fånglägret.

Böckerna har olika infallsvinklar. Jerzy Einhorns inlägg är det tyngre. Han kan skildra händelserna inifrån, av egen erfarenhet, men båda böckerna är viktiga som väckarklockor: »Detta får inte glömmas!»

Det finns en intressant parallell mellan Einhorns och Schulmans böcker – båda riktar skarpa anklagelser mot det svenska folket, som visste vad som hände med judarna, utan att reagera, utan att göra någonting. Einhorn drar sig inte för att kalla det svenska folket för passiva medhjälpare till folk-mord. Ingen av författarna säger dock något om vad som eventuellt kunde ha gjorts.

Lars Erik Böttiger

Lägerfånge 3170 kod vit/brun

Jerzy Einhorn. **Utvald att leva. Minnen.** 499 sidor. Stockholm: Albert Bonnier förlag, 1996. Pris ca 280 kr. ISBN 91-0-056327-7.

Recensent: professor Lars Erik Böttiger, *Saltsjö-Boo*.

Baksidestexten på Jerzy Einhorn's bok »Utvald att leva» säger att han idag är en av vår tids mest kända svenskar. Utan tvekan är detta riktigt. Genom sin kamp för patienterna på Radiumhemmet, en kamp som under riksdagstiden utvidgades till att gälla alla sjuka och gamla och som han ännu fortsätter med oförminskad energi, har han skaffat sig en plats i svenska folkets hjärta.

Nu lägger han på dess bord också en stor tung bok. Det är, skriver han, inte en självbiografi. Men ändå blir det i hög grad en bok om Jerzy Einhorn, en Jerzy Einhorn insatt i sitt judiska ursprung och sammanhang, samtidigt som den utvidgas till en gripande skildring av

NYA BÖCKER

de polska judarnas lidandes historia

Inte polack – bara jude

Det hela börjar i staden Czestochowa i sydvästra Polen, en vallfartsort för polacker berömd för sitt kloster och sin »Svarta Madonna». Här har fadern Pinkus sitt skradderi, här växer Jerzy upp och går i skola. Tidigt får han, egentligen oförberedd, erfara vad det innebär att inte accepteras av majoriteten, att inte få vara polack – bara jude.

Kriget kommer och 1941 stängs judarna in i två ghetton – det stora och det lilla. Ett år senare likvideras det stora ghetton med alla sina invånare, senare också det lilla. 56 000 judar förintas, ungefär 2 000 överlever.

Jerzy Einhorn klarar sig och blir lägerfånge på Hasag-Pelcerylägret, där han vistas i nästan två år, sysselsatt med fabriksarbete i tolv timmars arbetspass. Han livnär sig på cikoriakaffe, svart bröd och en tallrik soppa om dagen.

Polackerna de nya bödlarna

Ryssarna kommer som räddare, och Jerzy med broder och föräldrar kan återvända till hemstaden, där han återupptar sina skolstudier och kan så småningom börja läsa medicin i Lodz.

Men kriget mot judarna är inte slut. Nu är det inte nazitidens tyskar som är bödlarna utan polackerna själva. De genomför 1946 stora pogromer över hela landet med massmord på judar. Jerzy kommer via Danmark till Sverige och kan ganska snart uppta sina medicinska studier. När han

kommer till Sverige som flykting är han plötsligt polack – det som han aldrig fick bli i sitt eget land.

Minnen i ljuset efter 50 år

Det är i skildringen av dessa de första 20 åren av hans liv som bokens tyngdpunkt ligger. Trots att han säger att han inte fört dagbok är berättelsen oerhörd detaljrik, mängder av miljöer och namngivna judiska gestalter passerar revy. Kanske har de hemiska upplevelserna etsat in allt detta i hans minne. Han säger själv att det har tagit honom 50 år att komma så nära de fasansfulla händelserna att han klarar att föra fram dem i ljuset.

Jerzy Einhorn berättar att han endast fått en termins undervisning i svenska på Birka-gårdens folkhögskola. Nå, nu har han talat svenska i 50 år och inte behöver han ursäkta sig för språket i boken. Det flyter bra.

Ett under att han överlevde

Det är en andlöst spännande berättelse, och det framstår som ett under att just Jerzy Einhorn klarade sig, att han var den som – med sin familj – blev utvald att leva.

Visst visar han energi och framåtanda, till och med i fånglägret pluggar han sina gamla skolböcker, men det var slumpen som avgjorde. En tysk befälshavare pekar, och judarna delas i två led. Jerzy blir skild från sina föräldrar. Modern tror att det andra ledet skall vara bättre. Men när han står där och ser sina föräldrar känner han att det är fel. Utan att hindras går han tillbaka – till överlevnaden.

En bok viktig för mänskligheten

Dokument av det slag som Jerzy Einhorn nu givit oss är viktiga. Varje gång någon förnekar förintelsen behövs en Jerzy Einhorn som kan berätta om hur det verkligen var. Jag kan bara gratulera Jerzy till att ha fullbordat denna viktiga bok, viktig säkert för honom själv men ännu viktigare för läsarna, som behöver fundera över historien och sin roll i den.

En randanmärkning

En liten randanmärkning till slut. Jag talade om Jerzys språk. I själva verket flyter det

litet för väl, boken skulle ha vunnit på att förkortas avsevärt. Jag kan förstå att minnena pressat sig fram med våldsamt tryck, men t ex de naiva berättelserna om flickjägaren Jerzy kunde väl ha fått stanna hos honom själv. Liksom de omotiverade och i mitt tycke intetsägande efterorden om judarna och Hitler. •

Jiddisch – en språklig länk till det förgångna

Salomon Schulman. **Jiddischland. Bland rabbiner och revolutionärer.** 256 sidor. Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 1996. Pris ca 225 kr. ISBN 91-88248-61-5.

Recensent: professor Lars Erik Böttiger, *Saltsjö-Boo*.

Samuel Schulman, barnläkare i Lund, är född i Sverige 1947 av judiska föräldrar, som kommit från Polen. Han har tidigare översatt texter från jiddisch till svenska, både poesi och prosa.

Han ger nu ut en bok som kan sägas vara ett sökande efter sina rötter. Något som ger honom många möjligheter att beskriva judarnas öden genom tiderna, men framför allt under 1900-talet – och tråden han följer är jiddisch-språket.

Tusenårigt språk

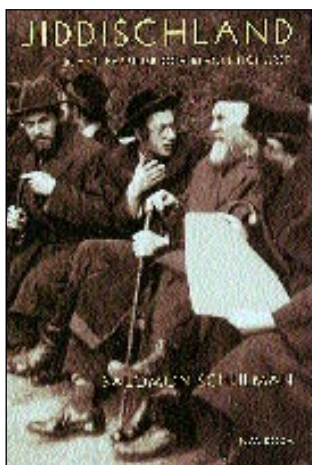
Jag vet inte hur många som i dagens Sverige vet vad jiddisch är, detta tusenåriga jude-språk med sina rötter huvudsakligen i tyskan men med bidrag från hebreiska, arameiska och andra språk.

Man beräknar att före andra världskriget talades jiddisch av två tredjedelar av världens judar, dvs ungefär 11 miljoner människor, mest i USA och Polen, men också i Sovjetunionen och Rumänien.

Mer än hälften av dessa tillintetgjordes under kriget, och språket har sedan ytterligare haft nedgång, bl a därför att hebreiska prioriteras före jiddisch i Israel. Schulman skriver om jiddisch att i dess land finns varken kejsare eller konstaplar och att dess arbetsfält sträcker sig över iverighetsperspektivet – det judiska ödet.

Starkt kulturinflytande

Idag är det framför allt i USA som jiddischkulturen har

NYA BÖCKER

Bok som berör

Gabriel Josipovici. **Touch**. 148 sidor. New Haven–London: Yale University Press, 1996. Pris £ 19.95. ISBN 0-300-06690-2.

Recensent: professor Görran Lundborg, institutionen för medicin, kirurgi och ortopedi, Universitetssjukhuset MAS, Malmö.

ett starkt inflytande på film, litteratur och musik. Man behöver bara nämna Isaac Bashevis Singer, nobelpristagaren, som ägnas ett helt kapitel, likaväl som Scholem Alejchem, skaparen av underlaget till musikalen »Spelman på taket» – och varför inte Leonard Bernstein.

Viktig och tankvärd bok

I Schulmans bok får vi möta judiska bolsjeviker och ryska antisemiter, följa med på jiddischbröllop och bekanta oss med lärda rabbiner med så enormt stor litterär produktion att »den flitige Georg Klein förbleknar och bara blir som sitt efternamn».

Schulman berättar om svek mot judar i flera länder, inte bara under kriget utan också långt efter. Han har många kritiska kommentarer till svenskar och deras hållning under kriget.

Jag är inte tillräckligt insatt i det judiska folkets historia för att kritiskt kunna granska vad han skriver. Men jag finner mycket i hans bok viktigt och tankvärt. Ty, skriver han, vi lever i en tid med få positiva förebilder, där historien åter håller på att bli ett slagfält.

Genom boken går, som sagt, jiddisch-språket, som den röda tråden, den tråd som skulle kunna leda honom tillbaka till vad han och hans folk har förlorat – om det fanns kvar.

Stilbrott i vårdad prosa

Schulman skriver en utmärkt svenska och talar inte bara jiddisch: När jag ringer upp honom svarar han på skånska!

Det enda jag har svårt att förlika mig med är att han i en för övrigt vårdad text talar om »morsan» och »farsan», ett stilbrott som inte kan skyllas på skånska dialekt. •

dan hon återfått synen kan hon förstås inte känna igen tiggaren, men när hon vid ett tillfälle trycker ett mynt i hans hand finns plötsligt igenkännandet där. Hon känner redan den handen – »a discovery that is being made in the secret recesses of her body». Beskrivningen illustrerar väl handens roll som sinnesorgan. Fingertoppar kan förnimma och känna igen inte bara strukturer, ytor och föremål, de kan också t ex läsa blindskrift och känna igen musik via vibrationer i högtalare.

Beröringens erfarenheter

Handen kan ses som en förlängning av hjärnan mot yttervärlden, och liksom hjärnan kan handen lära och lagra erfarenheter.

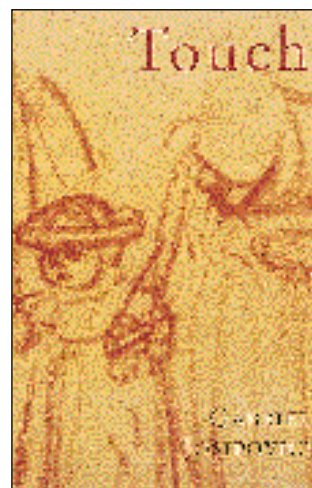
Josipovici skildrar hur en livtidsfånge – för att inte förlora förståndet – fördriver tiden med att känna på cellens väggar, kanske i förhoppningen att hans hand skall känna en nytillkommen svag punkt som hans ögon inte kan se.

En oförändrad och bekant känselförnimmelse kan i en sådan situation vara en besvikelse. I vanliga fall är beröringen av något välbekant en trygghet.

Om vi med slutna ögon där emot berör något obekant, dras handen hastigt tillbaka i osäkerhet och fruktan. Den vuxne känner trygghet i beröringen av den bekanta tennisracketen. Barnet känner samma trygghet vid beröringen av moderns hand. Om modern drar undan sin hand berövas barnet all sin trygghet – hela dess värld kollapsar.

Förnimmelse och bekräftelse

En beröring kan vara den slutgiltiga bekräftelsen på någons eller någots existens. Författaren beskriver hur han fascinerats och läst allt om Stilla havet. Men det var först när han kunde resa till Los Angeles och doppa handen i vattnet som han erfor den slutgiltiga bekräftelsen på att han verkligen upplevt Oceanen. Att vandra i en stad som Rom kan skapa en beröringslust, helt enkelt därför att så mycket av det antika fortfarande finns kvar – »I suppose touching something confirms its presence». Beröringens bekräftelse var också uppenbar för Thomas när han

kunde beröra den återuppsände Jesus sår.

Beröringens mysterium

Beröringens helande kraft är välkänd inte bara från Bibeln utan också från moderna tiders »healing». Beröringens centrala roll och dess symbolvärde i konst, teater och författarskap skildras på ett inspirerat och insiktsfullt sätt. För att lyfta fram beröringens betydelse exemplifierar författaren med metaforer och händelser associerade med Oidipus, Proust, medeltida pilgrimmer, relikkulturer och Chardins mest enigmatiske målningar.

Kinetiska melodier

Författaren fascinerats av proprioceptionens mysterium och det han kallar kinetiska melodier. I botten ligger egna erfarenheter från en episod av känselbortfall i benet efter en skada som förvandlade benet till en främmande kropp – ett främmande föremål som i halvvaket tillstånd kunde skapa panik och skräck i sängen.

Proprioception beskrivs som en aktiv kroppsörnimmelse av sig själv. Kinetiska melodier är vår instinktiva förmåga att t ex dansa, skriva och sjunga, aktiviteter vi aldrig skulle kunna utföra om vi måste tänka igenom varje rörelse i hand och fot. Som kontrast beskrivs den förlamades vända över att förlora sina kinetiska melodier och att inte heller kunna använda sitt naturliga kroppsspråk vid kommunikation med omvärlden.

Boken »Touch» fascinerar och fånglar. Den rekommenderas till var och en som har intresse av beröringens fenomen, inte bara som neurofysiologiskt definierbar taktill funktion utan också som grunden för mänsklig kommunikation. •